EduInspire-An International E-Journal
An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter)
Patron: Prof. R. G. Kothari
Chief Editor: Prof. Jignesh B. Patel
Email:- Mo. 9429429550 ctefeduinspire@gmail.com

उच्च शिक्षणातील “वसुधैव कुटुंबकम्” : तात्त्विक अधिष्ठान व मूल्याधिष्ठित शिक्षणाचा दृष्टिकोन

आरती प्रवीण नागपुरे
होली क्रॉस मराठी हायस्कूल, अमरावती

सारांश

भारतीय तत्त्वज्ञानामध्ये “वसुधैव कुटुंबकम्” ही संकल्पना संपूर्ण मानवजातीला एक कुटुंब मानण्याचा उदात्त विचार मांडते. आजच्या बदलत्या जागतिक परिस्थितीत उच्च शिक्षण संस्थांची भूमिका केवळ व्यावसायिक कौशल्य विकासापुरती मर्यादित न राहता मानवी मूल्ये, सामाजिक सलोखा, शांतता आणि जागतिक नागरिकत्व विकसित करणारी असणे आवश्यक आहे. विकसित भारत @2047 या राष्ट्रीय ध्येयाच्या पूर्ततेसाठी मूल्याधिष्ठित व सर्वसमावेशक शिक्षणाची गरज अधोरेखित होते. प्रस्तुत संशोधन लेखात वसुधैव कुटुंबकम् या संकल्पनेचे तात्त्विक अधिष्ठान, उच्च शिक्षणातील त्याचे शैक्षणिक महत्त्व तसेच अध्यापन-अभ्यास प्रक्रियेत या संकल्पनेचा प्रभावी समावेश कसा करता येईल याचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

कीवर्ड्स - वसुधैव कुटुंबकम्, उच्च शिक्षण, मूल्याधिष्ठित शिक्षण, भारतीय तत्त्वज्ञान, विकसित भारत @2047

प्रस्तावना

शिक्षण ही व्यक्ती आणि समाजाच्या सर्वांगीण विकासाची प्रभावी प्रक्रिया आहे. भारतीय शिक्षणपरंपरेत ज्ञानासोबतच मूल्य, संस्कार आणि सामाजिक जबाबदारी यांना महत्त्व देण्यात आले आहे. मात्र आधुनिक काळात उच्च शिक्षण अधिक प्रमाणात रोजगाराभिमुख आणि स्पर्धात्मक झालेले दिसून येते. यामुळे मानवतावादी मूल्ये, सहिष्णुता आणि सामाजिक सलोखा याकडे अपेक्षित लक्ष दिले जात नाही. या पार्श्वभूमीवर “वसुधैव कुटुंबकम्” ही संकल्पना उच्च शिक्षणासाठी दिशादर्शक ठरू शकते, कारण ती संपूर्ण मानवतेच्या एकात्मतेचा विचार मांडते.

संशोधनाची उद्दिष्टे

प्रस्तुत संशोधनाची मुख्य उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत –

वसुधैव कुटुंबकम् या संकल्पनेचे तात्त्विक स्वरूप समजून घेणे.

उच्च शिक्षणाच्या संदर्भात या संकल्पनेचे महत्त्व स्पष्ट करणे.

अध्यापन-अभ्यास प्रक्रियेत वसुधैव कुटुंबकम् आधारित दृष्टिकोनाचा समावेश कसा करता येईल याचा अभ्यास करणे.

विकसित भारत @2047 या संकल्पनेच्या पूर्ततेत उच्च शिक्षणाची भूमिका विशद करणे.

संशोधन पद्धती

या संशोधनासाठी वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020, भारतीय तत्त्वज्ञानग्रंथ, शैक्षणिक अहवाल तसेच विविध संशोधन लेखांचा संदर्भ घेऊन माहिती संकलित करण्यात आली आहे. उपलब्ध साहित्याच्या आधारे संकल्पनात्मक विश्लेषण करून निष्कर्ष मांडण्यात आले आहेत.

EduInspire-An International E-Journal
An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter) Email:- ctefeduinspire@gmail.com

वसुधैव कुटुंबकम् : तात्त्विक अधिष्ठान

"वसुधैव कुटुंबकम्" हा विचार महाउपनिषदातून आलेला असून तो संपूर्ण विश्व एक कुटुंब आहे, असा संदेश देतो. या तत्त्वज्ञानात भेदभाव, स्वार्थ आणि संकुचित दृष्टिकोनाला स्थान नाही. समता, करुणा, सहकार्य आणि शांतता ही मूल्ये या संकल्पनेचा पाया आहेत. आजच्या जागतिक संघर्ष, पर्यावरणीय समस्या आणि सामाजिक तणावाच्या पार्श्वभूमीवर हा विचार अधिक सुसंगत आणि आवश्यक ठरतो.

उच्च शिक्षणातील वसुधैव कुटुंबकम् ची उपयुक्तता

उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये वसुधैव कुटुंबकम् आधारित शिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये मानवतावादी दृष्टिकोन, सामाजिक जबाबदारी आणि जागतिक नागरिकत्व विकसित होऊ शकते. अभ्यासक्रम, सहशैक्षणिक उपक्रम, सेवा-अभ्यास (Service Learning) आणि सांस्कृतिक देवाणघेवाण यांद्वारे या संकल्पनेचा प्रभावी समावेश करता येऊ शकतो. अशा शिक्षणामुळे केवळ कुशल व्यावसायिकच नव्हे तर संवेदनशील आणि जबाबदार नागरिक घडण्यास मदत होते.

विकसित भारत @2047 आणि उच्च शिक्षणाची भूमिका

विकसित भारत @2047 या संकल्पनेचा केंद्रबिंदू समावेशक विकास आहे. उच्च शिक्षण संस्थांनी तांत्रिक प्रगतीसोबतच नैतिकता, मूल्ये आणि सामाजिक सलोखा यांवर भर दिल्यासच खऱ्या अर्थाने विकास साध्य होऊ शकतो. वसुधैव कुटुंबकम् या तत्त्वज्ञानावर आधारित शिक्षण व्यवस्था विकसित भारताच्या संकल्पनेला बळ देऊ शकते.

निष्कर्ष

वसुधैव कुटुंबकम् ही संकल्पना केवळ तात्त्विक विचार न राहता उच्च शिक्षणासाठी एक प्रभावी मूल्याधिष्ठित चौकट प्रदान करते. मानवतावादी, सर्वसमावेशक आणि मूल्यप्रधान शिक्षणामुळे शांततामय, समतावादी आणि प्रगत समाजनिर्मिती शक्य आहे. त्यामुळे विकसित भारत @2047 या ध्येयाच्या पूर्ततेसाठी उच्च शिक्षणात वसुधैव कुटुंबकम् आधारित दृष्टिकोनाचा समावेश करणे अत्यावश्यक आहे.

संदर्भ

भारत सरकार (2020). राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020.
महाउपनिषद – भारतीय तत्त्वज्ञान ग्रंथ.

Teacher's Welfare in Nations Welfare
CTEF
Council for Teacher Education Foundation
ESTD. 1985